

עלייתו ונפילתו של ירבעם בן נבט

(מידה כנגד מידה)

(המאמר המקורי התפרסם בכתלנו י"ד, ירושלים, תשנ"ב באופן משושבש. כאן בא חלקו האחרון באופן מתוקן).

השיבה לשכם

ירבעם בורח מפני שלמה למצרים, "ויבקש שלמה להמית את ירבעם ויקס ירבעם ויברח מצרים אל שישק מלך מצרים ויחי במצרים עד מות שלמה" (מל"א יא, מ).

לעיל עסקנו בקצרה בתקופת מצרים של ירבעם. עם מותו של שלמה חוזר ירבעם ממצרים – לשכם²⁰. יצויין כי גם במלכים וגם בדבה"י מדגיש הכתוב את קריאתם של ישראל לירבעם לעמוד בראש המשא והמתן עם רחבעם: "וישלחו ויקראו לו ויבאו) ירבעם וכל קהל ישראל וידברו אל רחבעם לאמר" (מל"א יב, ג ומקבילתו בדבה"י י, ג).

בסופו של המו"מ והקרע הגדול מסכם הכתוב – "ויהי כשמע כל ישראל כי שב ירבעם וישלחו ויקראו את כל העדה וימליכו אותו כל ישראל, לא היה אחרי בית דוד זולתי שבט יהודה לבדו" (מל"א יב, כ).

מדוע דווקא לשכם?

על כך ניתן להשיב מספר תשובות:

א. "וילכו אחיו לרעות את צאן אביהם בשכם (בראשית לו, יב) וברקע יוסף ויהודה במצרים כמצויין לעיל – בשכם (וליתר דיוק – בהמשך הענין, בדותן) מציע יהודה "לכו ונמכרנו" (בראשית לו, כז) את יוסף לעבד, הרי שכאן בשכם מתכנסים ישראל ע"מ לפרוק את עול העבדות – בראשות ירבעם מיוסף מתחת ידי רחבעם מיהודה.

ב. שכם היא עיר מקלט (יהושע כ, א-ט. כא, כא) ומהווה נקודת פתיחה חדשה וטובה לירבעם במאבקו כנגד בנו של שלמה, ממנו ברח

20. נוסח התרגום למל"א יא, מג מצוין שירבעם שב ממצרים אל צרדה עירו, וממנה – לשכם. ואולי אפשר להבין כך גם מדבה"י י, ב. לענינו – אין זה משנה כלל.

ירבעם כאשר בקש שלמה "להמית את ירבעם" (מל"א יא, מ). מעניין לשים לב ללשון הכתוב (להלן מל"א יב, כה) – "ויבן ירבעם את שכם בהר אפרים" ואת ציון הקדשתה לעיר מקלט (יהושע כ, ג) – "ויקדישו... ואת שכם בהר אפרים".

ג. שכם היא העיר המרכזית בשבט יוסף וליתר דיוק יושבת על קו הגבול שבין אפרים ומנשה. יתכן מאד שקו הגבול בין שני שבטי יוסף אלו עובר בדיוק בתחום (המשותף) של חלקת השדה בה קבור יוסף – "ואת עצמות יוסף אשר העלו בני ישראל ממצרים קברו בשכם בחלקת השדה, אשר קנה יעקב מאת בני חמור אבי שכם במאה קשיטה ויהיו לבני יוסף לנחלה" (יהושע כד, לב).

נקודה זו מבהירה את ההשלכות אחורה עד ימיו של יוסף-האיש אבי השבט במאבקיו באחיו, ובראשם יהודה.

נוסף על כך: מהיותה של שכם עיר גבול בין אפרים ומנשה הרי היא מקבילה לירושלים – עיר הגבול בין יהודה ובנימין. וכמו שדוד – 73 שנה בלבד לפני ירבעם – הופך את יבוס-ירושלים עיר דוד, לבירה המאחדת של ממלכתו כך ירבעם הופך את שכם לבירתו ובה הוא קורע את ממלכת שלמה.

ד. בשכם כרת יהושע ברית עם ישראל על הארץ ועל עבודת ה' (יהושע כד). יודגש כי ירבעם מתחיל בשכם את מימושה של נבואת האמת שנבא לו אחיה השלוני: "והיה אם תשמע את כל אשר אצוך והלכת בדרכי ועשית הישר בעיני לשמר חקותי ומצותי כאשר עשה דוד עבדי" (מל"א יא, לח).

(ומעניינת דעתו של הרשב"ם בראשית מט, יא – "עד כי יבוא שילה" המכוון למרד ירבעם ברחבעם "ושכם אצל שילה... וקרקע חלקה היה בשכם סביב האלה אשר עם שכם הראויה להתקבץ שם בני אדם ולכבוד משכן אשר בשילה הסמוך שם". ועיין גם בפירוש החזקוני שם).

ה. מלוכה בשכם. לעומת גדעון המסרב להקיב שושלת מושלים ואומר "לא אמשול אני בכם, ולא ימשול בני בכם ה' ימשול בכם" (שופטים ח, כג) הרי שירבעם מקים בשכם בית מלוכה – ע"פ נבואת האמת של אחיה. (בהקשר לגדעון יש לשים לב לבנו אבימלך, להלן).

ו. אבימלך ובית המלוא בשכם. כבר שמו של בן גדעון רומז למלוכה,

ואכן אנו מוצאים: "ויואספו כל בעלי שכס וכל בית מלוא וילכו וימליכו את אבימלך למלך..." (שופטים ט, ו). גם יותם במשלו בעניני מלוכה מציין את בית מלוא. מענין הציון בכתוב – "וכל בית מלוא". אין זה משנה מהו "בית מלוא" והיכן בדיוק עמד. ברור הוא כי בהקשר לירבעם בשכס צף מיד ועולה "המלוא" שבירושלים – אחת העילות להרמת ידו של ירבעם במלך שלמה, שנים רבות קודם לכן...

מקומה (על הגבול) של שכס, קברו של יוסף והארועים הקשורים בו ובעיר, היותה עיר מקלט ארועי יהושע גדעון ואבימלך בשכס ידועים היו לירבעם ולקהלו בשכס. כל הרקע הזה ידוע היה גם לרחבעם ופמליתו בבואם לשכס. בבוא ירבעם וכל קהל ישראל – לשכס – מול רחבעם בן שלמה מצטייר ירבעם כמקיים נבואת האמת של אחיה במקום בו כרת יהושע ברית עם ישראל לעבוד את ה' וכן כמחדש ימיו הגדולים של יוסף אבי השבט – מול יהודה – כמלך אמיתי ונכון.

אדורם אשר על המס

טענם של ישראל כלפי רחבעם: "אביך הקשה את עולנו ואתה עתה הקל מעבודת אביך הקשה ומעולו הכבד אשר נתן עלינו ונעבדך" (מל"א יב, ד). מראה בבירור שאין כאן תביעה להורדת מסיים במובן הכספי אלא תביעה להקלה בעבודה, במס עובד, בסבל שבו היה "סבל בית יוסף" עליו היה אחראי ירבעם בן נבט.

הוכחה יפה לענין זה – בסוף המו"מ ועם פרוץ הקרע – "וישלח המלך רחבעם את אדורם אשר על המס וירגמו כל ישראל בו אבן וימת..." (מל"א יב, יח), (וע"פ דבה"ב י, יח – הדורם).

אדורם זה אינו אחר מאשר – "ויעל המלך שלמה מס מכל ישראל ויהי המס שלשים אלף איש... ואדונירם על המס" (מל"א ה, כז-כח).

כאן פורץ כל המתח שהצטבר בימי שלמה (ועוד מימי דוד, שהרי כבר בממשלת דוד היה "אדורם על המס" – שמ"ב כ, כד), במפעלי הבניה הגדולים בהם שלמה מנה את ירבעם "וישם אותו על כל סבל בית יוסף" והאדם אשר על המס היה – אדונירם, אדורם הדורם: או בשמו המלא: אדונירם בן עבדא (מל"א ד, ו).

כאן ירבעם "עבד לשלמה" מנסה לקבל מרחבעם "הקלה בעבודה"

ובתמורה – "ונועבדך", אך המו"מ נכשל – "ויפשעו ישראל בבית דוד על היום הזה" (מל"א יב, יט).

ויקהל ירבעם

לכאורה "ויקהל רחבעם" אינו מרמז על תאריך הארוע. אולם במקום אחר²¹ הארכתני להראות כי עליתו של ירבעם למלוכה היתה "במוצאי שמיטה" (כדברי הגמרא בירושלמי), ועיבור השנה על ידו מביא לדחית מעמד "הקהל" בחדש ימים. באותו חדש שנדחה – החדש השביעי – נערך מעמד "הקהל" בירושלים ובו המלך רחבעם. זהו מעמד ה"הקהל" הראשון של רחבעם ומה עגום הוא לעומת מעמד ההקהל שנערך חדש לאחר מכן בבית אל ע"י ירבעם, ומה עגום הוא לעומת 5 (!) מעמדי הקהל שנערכו בימיו של שלמה...

ירבעם בן נבט – מלך ישראל

מל"א יב, כה – מהווה כותרת לכל פעילותו של ירבעם בן נבט כמלך ישראל: "ויבן ירבעם את שכם בהר אפרים וישב בה, ויצא משם ויבן את פנואל".

המשכו של הפרק (מל"א יב, כו-לג) וכל הפרק הבא (מל"א יג, א-לד) מתאר את ראשית מלכותו של ירבעם, בחדש הראשון למלכותו ובעיקר בחג הסוכות, לפי חשבונו – בחדש השמיני.

מל"א יד (א-כ) מתאר את מלכות ירבעם כבר בהיותו בתרצה.

ניתן, אם כן, לחלק את ימי מלכות ירבעם לשלש תקופות:

א. תקופת שכם (יב, כה – יג, לד).

ב. תקופת פנואל (יב, כה – חצי פסוק בלבד!).

ג. תקופת תרצה (יד, א-כ).

חלוקת הפסוקים – מדהימה!

לתקופת שכם – 43 פסוקים.

לתקופת פנואל – חצי פסוק בלבד!

לתקופת תרצה – 18 פסוקים + 2 פסוקי סכום.

21. ראה מאמרי "הקהל של ירבעם" כתלנו י"ב, ירושלים, תשמ"ז, עמ' 381 – 367. ויפה הראני הרב ח"י הדרי לשון "ויקהל" הראשונה בתנ"ך – בענין עגל אהרן "וירא העם כי בשש משה לרדת מן ההר ויקהל העם על אהרן..." (שמות לב, א).

תקופת שכס

כמזכר לעיל מוקצים לתקופה זו 43 פסוקים.

עיון בהם מגלה כי לפחות 39 פסוקים עוסקים בהקמת מקדש בית-אל והארוע שהתרחש בו (מל"א יב, כט עד סוף פרק יג). גם את הדיון שקדם להקמת מקדש בית-אל יש לשייך לענין זה (מל"א יב, כו-כח) ובכך מגיע פסוקי מקדש בית-אל והארוע בו לכדי – 42 פסוקים.

להלן נראה כי ארוע בית-אל התרחש בתחילתה של מלכות ירבעם, קרי בראשית "תקופת שכס". התמונה המצטיירת היא כי כל "תקופת שכס" מצוויינת בפסוקים ב-42 פסוקי בית-אל וחצי פסוק בלבד לשכס עצמה. יודגש, כמובן, כי ארוע הפלוג בשכס אינו נכלל בספירה זו הכוללת את ימי מלכות ירבעם בלבד.

בפסוקי בית אל (מל"א יב, כו – יג, לד) מופיעות מספר דוגמאות ל"מידה כנגד מידה"²².

לא נפרט את כולן אלא נציין רק חלק מהן.

פסוקים כו-לג בפרק יב עוסקים בפעולותיו של ירבעם בתחילת ממלכתו תוך פגיעה בשלשת המרחבים הידועים: מקום ("עולם") – זמן ("שנה") – אישיות פועלת ("נפשי")²³. שנוי המקום המקודש מירושלים לבית אל ולדן, שנוי הזמן המקודש – עיבור השנה ודחית החדש השביעי, והצמדת הלוחות, ושנוי הנפש המקודשת – כהנים "מקצות העם" כנגד כהנים משבט לוי²⁴.

22. וראה מאמרו של אלחנן סאמט "גדול הוא קדוש השם מחלול השם" מגדים, ו אלול תשמ"ח, עמ' 85-55, (והביאו בדעת מקרא למל"א עמ' רצ"ד הע' 48, עמ' שט הע' 86 עמ' ש"י הע' 90) והערותיה של תמר ורדיגר "ושבתם וראיתם בין צדיק לרשע", מגדים, ח סיון תשמ"ט, עמ' 104-67.

23. וראה מאמרי "ויעש ירבעם – עולם, שנה, נפש במפעלי ירבעם בן נבט" כתלנו יג, ירושלים, תש"ן, עמ' 364-358, וכן מאמרי "לביורו הבדלים...", לעיל הע' 10, ותודגש לשון "ויועץ המלך" אצל רחבעם וכנגדו אצל ירבעם ובהשלמת המעגל אצל חזקיה (במאמרי דלעיל עמ' 224).

24. על מנת שלא להאריך כאן בהצגת שנויים אלו של ירבעם אני שב ומפנה את הקורא למאמרי המצויין בהערה הקודמת. נוסיף כאן מעט מן הדברים שהתחדשו מאז-א. עבור השנה – מקובלת עלי דעתו של ר"ר מרגליות שירבעם עבר חדש אלול. לא מקובלת עלי דעתו של ר' צבי חיות במאמרו דרכי משה בתוך, הרב י. ל. פישמן – מימון, רבנו משה בן מימון – קובץ תורני מדעי, ירושלים, עמ' י-יז, הטוען שם (עמ' 21) שירבעם עבר תשרי. אא"כ כוונתו ככוונת הגמ' בסנהדרין (יב, עב) שעבור ניסן בניסן של חזקיהו כוונתו המעשית – עבור אדר דווקא.

ארועי בית אל, המזבח והקטרתו של ירבעם בפרק יג (א-לב) ארעו באותו חג סכות ("כחג אשר ביהודה") בו עלה רחבעם למלוכה, המצויין בפרק יב (לבג).

ב. העגלים כמחליפי הכרובים – יפה עמד על כך ר' צבי חיותבמאמר הנ"ל ומביא הוא שם את דברי האברבנטאל על כפילות העגלים של ירבעם כנגד וכתיוקן ע"פ שיטתו של עגלו היחיד של אהרן. אולם לדבריו – של האברבנטאל – יש להוסיף שאין העגלים רק סמל למלכות אפרים אלא יש בהם מן ההמשכיות של עגל אהרן – מרכבה לאל היורד עליהם. וכאן בנקודה זו נאלץ אני לחלוק על ר"מ גרינץ, הרפורמה הראשונה בישראל, מחקרים במקרא, ירושלים תשל"ט, עמ' 147-127, המאריך להסביר שישראל תפסו את עגל אהרן ובעקבותיו את עגלי ירבעם "כבעלי עצמות אלהית" כפי שהבינו את הנהגתו של משה, אם כי במספר מקומות נראה שהוא מתכוון לומר שהעגלים שמשו רק כמרכבה לאל – הרי שפסוק חד וברור מציין את העגלים וליתר דיוק הכרובים על הכפורת (שהעגלים הם העתק חיצוני שלהם) כמרכבה דווקא –

"ולתבנית המרכבה – הכרובים זהב לפרשים וסככים על ארון ברית ה'" (דבה"א כח, יח).

העולה מכאן – הכרובים (ובעקבותיהם העגל והעגלים) הם מרכבה לאל – בדומה לנהוג אז בכל רחבי המזרח אך בהבדל ברור אחד – האל בישראל "אין לו דמות הגוף ואינו גוף" – כך שאינו נראה לא ע"ג הכרובים ולא ע"ג העגלעגלים. עובדת העגל כמחליף הכרוב" שעלתה מדיונו במאמרנו הנ"ל מצויית מפורשות בדברי חז"ל בשמו"ר מג, ט –

"א"ר פנחס הכהן בן חמא בשם ר' אבהו בשם ר' יוסי בר חנינא – מהו "ראה ראית"? – אמר הקב"ה למשה אתה רואה אותן עכשיו ואני רואה אותן היאך מתבוננים בי: אני יוצא בקרוכין שלי שאתן להם תורה שנא' "רכב אלהים רבותים אלפי שנאן" (תהי' סח) והם שומטין אחד מן טטראמולין שלי שכתוב "ופני שור מהשמאלי" (יחזקאל א) לפיכך אמר משה "למה ה' יחרה אפך" – אתה היית יודע אותם ועכשיו אתה כועס עליהם על שעשו את העגל".

ותודתי לרב ח"י הדרי שהראני מקור זה.

ג. לשמות בני ירבעם כשמות בני אהרן – נדב ואביה – יש להוסיף:

1) בני אהרן אלו הם במעמד גבוה מאלעזר ואיתמר בניו הנותרים שהרי מיוחד להם מקום בעלות משה להר סיני –

"ויעל משה ואהרן נדב ואביהו ושבעים מזקני ישראל" (שמות כד, ט).

2) בניו של ירבעם ובניו אלו של אהרן מתים מוות טבעי, בשונה מאלעזר ואיתמר.

ד. מקדשי בית אל ודן – בדעת מקרא למ"א יב, (לעמ' רפא העי' 23) מביא דעת א"מ פיורקא (כת"י שיער שהקדים ירבעם את הקמת בית במוות בן לבין הבמות בבית אל. ונראה לי שאין מקום להשערה זו, ונראה שאת שני המקדשים הקים במקביל ובאותו הזמן אלא שהכתוב סדר את הדברים, כדרכו, באופן כיאסטי כדלקמן:

מל"א יב, כט – בבית אל... דן

מל"א יג, ל – דן

מל"א יג, לב – בית אל והמשך הסיפור עד פרק י"ג.

יתכן כמובן שהתיבשות ידו של ירבעם על המזבח – "וישלח ירבעם את ידו מעל המזבח לאמר תפשוהו ותיבש ידו אשר שלח עליו ולא יכל להשיבה אליו" (מל"א יג, ד). באה כמידה כנגד מידה "ל"וירם יד במלך". שהרי, כפי שציינו לעיל הרמת ידו של ירבעם במלך ענינה, בין היתר, "סגר את פרץ עיר דוד אביו" – מניעת עליה לרגל בניחותא ע"י שלמה, והרי זה כל ענין בית הבמות והמזבח והחג בחדש השמיני דווקא, שנקבעו ע"מ שלא "יעלה העם הזה לעשות זבחים בית ה' בירושלים" – מניעת עליה לרגל על ידי ירבעם.

ככל הנראה גם בטויים נוספים ב"ארוע בית אל" (מל"א יג) מצטיינים ב"מידה כנגד מידה":

קריעה

"הנה המזבח נקרע" (מל"א יג, ג) "והמזבח נקרע" (מל"א יג, ה).

מידה כנגד מידה ללשון הקריעה בשתי נבואותיו של אחיה לירבעם: "ויתפש אחיה בשלמה... ויקרעה" (מל"א יא, ל). "קח לך עשרה קרעים... הנני קורע" (מל"א יא, לא).

כן בסופו – "ואקרע את הממלכה מבית דוד ואתנה לך" (מל"א יד, ח)²⁵. ולשון "קריעה" חוזר אחורה עוד לימיו של שלמה – "ויאמר ה' לשלמה... קרע אקרע את הממלכה מעליך... מיד בנך אקרענה... רק את כל הממלכה לא אקרע..." (מל"א יא, יא-יג).

האריה

המופיע בכל פרשת "איש האלקים מיהודה" מופיע אחר כך בכל פרשה הכותים המובאים לשומרון²⁶ וכמובן שהאריה – רמז ליהודה, וכאן הנביא בא מיהודה ובקיומה של נבואתו יאשיהו בן דוד יבוא מיהודה...

קבר

קברו של "איש האלהים" וכן קברו של הנביא מבית אל – "אצל עצמותיו הניחו את עצמותי" (מל"א יג, ל-לא) וכמובן אזכרתו של קבר

25. ובדברי דעת מקרא למל"א יג, ג – "אלא שם יש בה הרבה מן השבח לירבעם וכאן היא כולה גנות לוי".

26. וראה מאמרי "לביורור הבדלים...", לעיל הע' 10 עמ' 227-229.

זה בעת קיומה של הנבואה ע"י יאשיהו, בין שאר **קברי בית-אל** (מל"ב כג, טז) בא כנגד הקבר האחד – של אביה בן ירבעם בן נבט:

"וספדו לו כל ישראל וקברו אותו כי זה לבדו יבא לירבעם אל הקבר כי נמצא בו דבר טוב אל ה' אלקי ישראל בבית ירבעם... והנער מת ויקברו אותו ויספדו לו כל ישראל..." (מל"א יד, יג-יח).

פרקי זמן בצועו של "ויעש כהנים מקצות העם אשר לא היו מבני לוי" (מל"א יב, לא) ושל "וישב ויעש מקצות העם כהני במות החפץ ימלא את ידו ויהי כהני במות" (מל"א יג, לג) ארך שלש שנים – "והכהנים והלויים אשר בכל ישראל התיצבו עליו (על רחבעם) מכל גבולם. כי עזבו הלויים את מגרשיהם ואחוזתם וילכו ליהודה ולירושלים כי הזניחם ירבעם ובניו מכהן לה'. ויעמד לו כהנים לבמות ולשעירים ולעגלים אשר עשה... ויחזקו את מלכות יהודה ויאמצו את רחבעם בן שלמה לשנים שלש..." (דבה"ב יא, יג-יז).

נמצאנו למדים כי "תקופת שכס" של ירבעם ארכה שלש שנים לפחות.

תקופת פנואל

לתקופת פנואל במלכות ירבעם מיוחד הכתוב חצי פסוק בלבד(!):
"ויצא משם ויבן את פנואל" (מל"א יב, כה).

לאחר שהיה מסויימת בשכס, כפי שראינו לעיל – לפחות שלש שנים, יוצא ירבעם משכס – וכנראה יש משמעות ליציאה זו – ובונה את פנואל.

מהשוואת שני חלקי הפסוק – "ויבן ירבעם את שכס בהר אפרים וישב בה ויצא משם ויבן את פנואל". אפשר אולי ללמוד שבשכס אכן ישב ירבעם לעומת פנואל שרק בנה אותה.

נראה לנו שיציאת ירבעם משכס ובנית פנואל ללא ישיבתו בה מתקשרים יפה לארוע חשוב שארע בשנת מלכותו החמישית: "ויהי בשנה החמישית למלך רחבעם עלה (שישק) מלך מצרים על ירושלים. ויקח את אוצרות בית ה' ואת אוצרות בית המלך ואת הכל לקח ויקח את כל מגני הזהב אשר עשה שלמה..." (מל"א יד, כהכז).

ומקבילתו בדבה"ב יג (א-יב) בתוספת כניעת רחבעם ושריו לפני ה' – "ושמעיה הנביא בא אל רחבעם ושרי יהודה... ויאמר להם כה אמר ה' אתם עזבתם אותי ואף אני עזבתי אתכם ביד שישק. וכנעו שרי ישראל

והמלך ויאמרו צדיק הי'. ובראות הי' כי נכנעו היה דבר הי' אל שמעיה לאמר: נכנעו – לא אשחיתם. ונתתי להם כמעט לפליטה ולא תתן חמתי בירושלים ביד שישק...".

ירבעם בפנואל – יעד מסע שישק

על פי הכתוב עלה שישק מלך מצרים על ממלכת יהודה ובעיקר על ירושלים כנגד רחבעם מלך יהודה. בכתוב אין אזכרה כלל של מסעו של שישק בתחומי ממלכת ישראל של ירבעם. אולם, "כתובת שישק", החרותה על קירות המקדש בכרנכ מציינת רשימה של ערים בנגב ובממלכת ישראל דווקא, בהם עבר – והחריב – שישק מלך מצרים. דווקא ערים ביהודה כמעט ואינן נזכרות בכתובת זו ובהן – ירושלים.

קיימת כמובן האפשרות שערים ביהודה רשומות היו בכתובת ונמחקו במהלך השנים, אולם השאלה החזקה היא:

היאך יתכן שהכתוב מדבר על מסע שישק לירושלים ואינו מזכיר כלל את מסעו (לנגב) ולממלכת ישראל? ולעומתו – הכתובת עצמה מדברת על מסע שישק לממלכת ישראל בהרחבה ובפרוט מבלי להתייחס כלל לממלכת יהודה. יתר על כן – אם שישק בכתובתו מתפאר במסעו ואף מגזים בתיאור תוואי מסעו – מתבקש היה שיוסיף לרשימה גם ערים ביהודה – בין ממלכת ישראל לערי הנגב?

תשובה לשאלה נתן י. אליצור²⁷ בהגדרת המטרות השונות של התני"ך מחד (היסטוריוסופיה נבואית והיבט פרגמטי השגחתי) מול המציאות העובדתית מאידך (תאור יבש של הארועים). נקודה נוספת בהבדלי המגמות – "הכתובת המצרית מגמתה לתאר מה התרחש, מה פעל שישק, ואילו המקרא מגמתו להדגיש מה לא התרחש, מה כוונות היו לו לשישק שלא יצאו לפועל"²⁸.

מקובל כיום שכתובת שישק, הכתובה שורות שורות, אינה מתארת מסעי מלחמה שונים, מעין פשיטות מנקודת יציאה אחת, אלא תיאור

27. לעיל העי' 19.

28. לעיל העי' 19, עמ' 30.

רצוף של מסעו של שישק לכנען. אל נכון הציע מזר²⁹ לקרוא את הכתובת ב"שיטת החריש" (בוסטרופידון) כלומר סופה של שורה אחת מהווה את תחילתה של השורה שאחריה, והתמונה המתקבלת היא מסע מלחמה ממצרים אל ממלכת ישראל וחזרה. מעיון מעמיק במסע מלחמה זה מצטייר נתיב מענין שלש שישק –

מכוון מצרים ופלשת – מטפס צבא מצרים אל גב ההר (גזר-אילון-בית חורון-גבעון-צמרים) אינו משתהה על גב ההר, לא פונה דרומה – לירושלים, בירת רחבעם ביהודה ולא פונה צפונה – לשכם, בירת ירבעם בישראל, אלא יורד הישר אל עמק סוכות (אדמה – סוכות) ושב ומטפס במעלה היבוק אל פנואל ומחנים. כאן חלה נקודת מפנה – מנקודה זו חוזר פרעה-שישק במהלך נינוח דרך העמקים – הנתיב הנוח והקל – למצרים. נכון הוא פונה צפונה (צפון – בית שאן), אך נע דווקא בעמק³⁰ פונה לעמק חרוד-יזרעאל עובר במעבר מגידו (להלן) ושב מצרימה לאורך מישור החוף. התמונה המצטיירת היא: **יעדו של שישק במסעו לממלכת ישראל – פנואל.**

29. ב. מזר, מסע שישק לארץ ישראל, בספרו, כנען וישראל – מחקרים היסטוריים, ירושלים תשל"ד, עמ' 234-244. יש לציין כי גם בנתוח זה עדיין נותרו מספר סימני שאלה, די אם נצטט קטע מדבריו: "אם אנו קוראים את הכתובת בדרך זו, ואם אנו מניחים שהשמות בשורה החמישית הושמטו מתוך השורה הראשונה נוספו לסוף החלק הראשון, אנו מקבלים רשימה עקבית והגיונית... כמובן מספר ניכר של שמות נמחקו או ניטשטשו, כולם או במקצתם, וכמו כן יש קשיי פענוח... מס' 60-64 מחוקים... רוב השמות שמספריהם 41-52 מחוקים ואינם נתונים לקריאה".

30. צפון (מס' 20 ברשימה) היא דווקא בעמק – "ויתן משה למטה גד... ובעמק בית הרם ובית נמרה וסכות וצפון (יהו' יג, א-כז) זיהוי צפון בעמתן-חמתו (ירו' שביעית פט, ה"ב, ל"ח, עד) (וראה מקורות נוספים בספר היישוב לקליין, ירושלים, תרצט) הזיהוי המדוייק, ראה אנציקלופדיה מקראית, ו, 2, צפון. ספק רב (גם בלשונו של מזר) אם יש לזהות את תרצה במספר 59 "...הנני מציע בדרך השערה לקרוא [ת]רצה ולזהותו עם תל אל של פרעה" ושם בהע' 13 – הקריאה "תרצה" מוטלת בספק אבל אינה בלתי אפשרית, על זיהויה עם תל אל פרעה ראה מאמר של דה-וו (והפניה שם) לפי מל"א היתה תרצה בירת ישראל כבר ימי ירבעם". לדבריו שם יש להגיב:

א. ספק אם הקריאה תרצה היא נכונה.
 ב. ספק רב אם מקומה של תרצה הוא אכן בתל אל פרעה. ראה י. ספיר, תל פרה תרצה? בתוך ז"ח ארליך (עורך), שומרון ובנימין ב, ירושלים תשנ"א, עמ' 197-205.
 ג. לפי דברינו – תרצה הופכת לבית ישראל מקומו של ירבעם, רק לאחר "תקופת פנואל". מכל הנ"ל נראה לי שמש' 59 ברשימה אינו תרצה כלל, יש לחפשו כשכניו לרשימה – בעמק הירדן, בין "צפון ל"רחוב" "בית שאן".

מזר ואליצור במאמריהם³¹ מציינים שמסע שישק נזכר במקרא רק במקורות אלו:

מל"א יד, כה-כח ודבה"ב יב, ב-כא.

לדעתנו אזכרה נוספת של מסע שישק במקרא באה כאן, בפסוקנו:

"ויבן ירבעם את שכס בהר אפרים וישב בה ויצא משם ויבן את פנואל" אזכרתה היחידה של פנואל במקרא, כאן, מאז ימי גדעון (שופ' ח, יז)³², עולה יפה עם כתובת שישק, ניתוחה, והנתוח המקביל במקרא.

יתר על כן: לאור דברינו עולה כי למלים "ויצא משם" משמעות רבה עד מאד: ירבעם בונה את שכס, כבירתו, ויושב בה – במובן של שלטון: שינוי ממלכת שלמה וייסוד ממלכתו שלו אך נאלץ – בשנתו החמישית (המקבילה לשנתו החמישית של רחבעם)³³ – לצאת משם מזרחה אל מעבר לירדן, לפנואל – "ויבן את פנואל".

יתר על כן: הצגה זו של הדברים תתאים ל"יתקופת שכס" שנמשכה שלש שנים לפחות (לעיל) עד השלמת שנוי מערך הכהונה בישראל, ושנתיים נוספות.

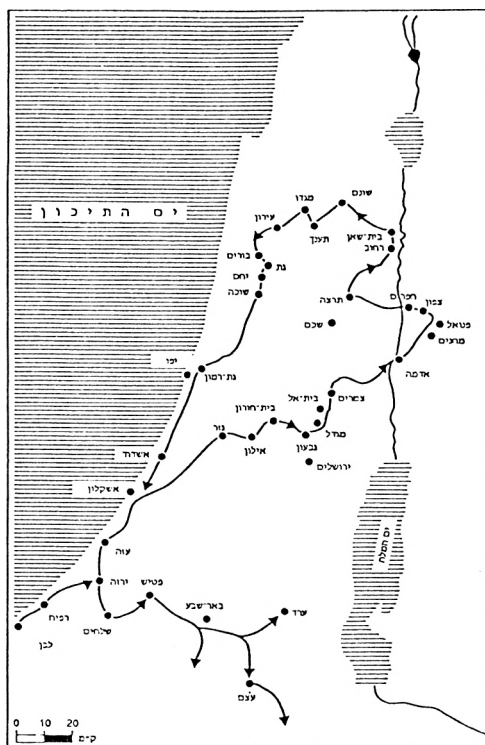
יעדו של שישק הוא – ירבעם, לכשיוצא זה משכס, צועד שישק ישירות – דרך ההרים – עד לפנואל. משהשלים את משימתו – שב בדרך הנינוחה למצרים.

יתר על כן: הצגת הדברים כך, מסבירה את אריכות הפסוקים ב"יתקופת שכס" וב"יתקופת תרצה" (להלן) ואת חצי הפסוק הבודד המוקדש ל"יתקופת פנואל".

31. לעיל הערה 29, 19.

32. יש מקום לגבי משמעות השם פניאל (פנואל) בני שישק ברשמי בנימין בדבה"א ח, כה.

33. למרות הבדלי הספירה בין יהודה (מניסן) לישראל (מתשרי), ראה אנצ. מק. ערך כרונולוגיה וכן מאמרי (לעיל הע' 10), וכן ר' רביב, הרקע למגילת איכה, שמעתין 79 (שמ"ה), עמ' 18, הע' 3.

תווי מסע שישק, ע"פ מזר, כנען וישראל, ירושלים, תשל"ד. לדעתנו – אין כל הוכחה להימצאותה של תרצה ב"כתובת שישק" וממילא הציר צפון-תרצה-רחוב הוא מסופק. גם אם ציר זה נכון הרי ששישק עולה בעמק-תרצה (ואדי פריעה) ויורד בנחל בזק – ציר תנועה בעמקים. מהנחת הכתובת על-גבי המפה עולה בבירור שיעדו העיקרי של שישק, היה – פנואל, וירבעם המסתתר בה מפניו.

זאת ועוד – הצגה זו של הדברים "עושה שלום" בין המגמות – המקראות מחד לבין המקורות החוץ-מקראות, כתובת שישק, מאידך ונוסיף על דברי אליצור³⁴: המקרא, בחצי פסוק זה, רומז ואומר: "הסופר המקראי" ידע גם ידע אודות מסע שישק, מהלכו, והכתובת בכרנכ. "הסופר המקראי" מתעלם בכוונה מן הצד המציאותי-היסטורי של המסע ומתרכז אך ורק במשמעות הרוחנית שלו – עלית שישק על

34. לעיל הערה 19. ובדבריו כנגד מזר, שם עמ' 30 בענין "המקור של כרניקה של המקדש מדברי שמעיה הנביא", הע' 14.

ירושלים, ובעיקר כניעת רחבעם ושריו. אולם לנו לקוראיו, לדורות –
 אומר המקרא: את המציאות ההיסטורית **אני יודע**, אך משתמש בה –
 "כחומר ביד היוצר" – לצרכי ולמגמותי הרוחניות בלבד!

מגידו

נקודת קשור מענינת בין "תקופת שכס" ו"תקופת פנואל" ע"פ המקרא
 וע"פ כתובת שישק נמצא לנו בממצא הארכיאולוגי:

פרק יג (במל"א) מתאר את ארועי בית אל והנבואה לירבעם על חורבן
 המזבח בבית אל. נבואה זו בראשית שלטונו של ירבעם מזכירה את
 מקיימה של הנבואה, שנים רבות לאחר מכן: "ויאמר מזבח מזבח! כה
 אמר ה' הנה בן נולד לבית דוד **יאשיהו** שמו" (מל"א יג, ב).

ואכן מל"ב כג מתאר את פעולותיו של יאשיהו, שנים רבות לאחר מכן,
 בבית אל וברחבי ממלכת ישראל.

על סופו של יאשיהו מצינו (במל"ב כג, כט): "בימיו עלה פרעה-נכו מלך
 מצרים על מלך אשור על נהר פרת וילך המלך יאשיהו לקראתו וימיתו
במגידו כראותו אותו".

בתחילת מלכות ירבעם מתנבא עליו נביא המבשר לו על סוף מקדש
 בית אל בימי יאשיהו. על ירבעם עלה מלך מצרים ומלך מצרים אחר,
 עולה על מלך אשור והורג את יאשיהו. מלך מצרים העולה על ירבעם,
 עובר בין היתר במגידו, בה נהרג, מאוחר יותר, אותו יאשיהו. אחת
 התגליות הארכיאולוגיות במגידו היא שבר מצבה (אסטילה) של פרעה
 שישק – הוא שעלה על רחבעם ועל ירבעם בשנה החמישית למלכותם.

שבר של מצבת-זיכרון של שישק שהתגלה במגידו (ע"פ ב. מזר, כנען
 וישראל, ירושלים, תשל"ד)

את מגידו נזכיר, בנה שלמה בעזרת ה"מס" ו"סבל בית יוסף", יחד אם גזר, העיר האפריימית, שניתנה "שלוחים" לבת פרעה אשת שלמה... גם מגידו, עיר בני יוסף, מנשה וגם את יושביה הכנענים לא הורישו "ויתנו את הכנעני למס..." (יהושע יז, יא-יג).

תקופת תרצה

על תקופת תרצה (מל"א יד, א-יח) נשתמר לנו רק דבר מותו של אביה בן ירבעם. הארכנו להראות את מדת "מדה כנגד מדה" עם הסרת המחסומים (פרודסאות) שהניח ירבעם ע"מ שלא יעלו ישראל לרגל ע"י אביה, כנגד תוכחתו של ירבעם את שלמה על "סגר את פרץ עיר דוד אביו" – מניעת עליה לרגל בניחותא ע"י שלמה. לא ברור כמה זמן ארכה תקופת פנואל של ירבעם, אך יודגש כי לא מצויין "וישב בה" בפנואל כמצויין בשכם. לעומת זאת יש להניח שמיד לאחר שובו של שישק למצרים, שב ירבעם מפנואל אל מערב הירדן, והקים את בירתו החדשה, לא בשכם – אלא בתרצה. ממל"א יד, יז ידוע לנו על ביתו של ירבעם בתרצה וכן על אשתו, בנו אביה ובנו נדב המתגוררים שם³⁵, וכן ידוע על בנו נדב המולך בתרצה ובה גם מולכים המלכים שאחריו. אם אכן שב ירבעם לתרצה מיד לאחר מסע שישק הרי שישב בה, כביתו תקופה ארוכה ביותר – כ-17 שנה (מלך 22 שנה, מסע שישק בשנתו ה-5).

נקודת מענינת במיקומה של תרצה כבירת ישראל³⁶:

אם ציינו את שכם כמקבילה לירושלים: בין שני שבטים והפיכתה לבירה ע"י דוד אבי שלמה, הרי שתרצה מקבילה לירושלים בדברים המיוחדים לשלמה עצמו – "יפה את רעיתי כתרצה נאוה כירושלים..." (שיה"ש ו, ד).

ירבעם, למרות התנגדותו לדוד ולשלמה, למרות קריעת ממלכתו של שלמה בנו ומניעת ישראל מלעלות לממלכת יהודה הרי הוא משתמש באמצעים שונים הלקוחים מפעולותיהם של דוד ושלמה, במקרה זה –

35. בתרגום השבעים מצויין שכל נבואתו של אחיה לירבעם היתה בצרדה וכן אשת ירבעם יוצאת משם לאחיה, ובסוף נבואתו "הנך הולכת מאתי והיה בבואך השערה אל צרדה והילד מת" (תרגום ע"פ כוכבי, לעיל הע' א' עמ' 198).

36. אין זה משנה כלל היכן מקומה ממש – במנשה או ביששכר, ראה י. ספיר, לעיל הע' 30.

בירתו שכם, בין שני שבטים, כירושלים, בירתו תרצה, יפה ונאוה, כירושלים.

זו כדוד וזו כשלמה.

מן המדרש ראוי להביא כאן את הקשר העולה בין תרצה לבין מעשה העגל: "יפה את רעיתי **כתרצה**... ד"א – אלו נשי תרען, דאמר רבי: נשי תרען כשרות היו עמדו ומיחו על עצמן ולא נתנו מזומיהם **למעשה העגל**..." (שיה"ש רבה ו, ח(ט)).

עיון במדרש מגלה כי בעל המדרש הוא רבי יהודה הנשיא החי בצפורי, מול תרען המזכרת במדרש כ"תרצה". הקשר למעשה העגל נראה, בשל האיזור הצפוני בו נקשר, כקשור לאו דווקא לעגל של אהרן במדבר, אלא לאחד משני עגלי הזהב של ירבעם בן נבט – העגל שבדן³⁷.

מענין לציין כי מסורות מאוחרות מראות את קברו של אביה בן ירבעם, שעל פי הכתוב מת ונקבר בתרצה – בסמוך לתורען³⁸...

ירבעם בן נבט – לעתיד לבוא

בפשוטם של כתובים לא מצאנו דברים מפורשים אודות עתידו או עתיד צאצאיו של ירבעם, ברם חז"ל יודעים גם יודעים לומר כי – "משיח בן יוסף – מזרע ירבעם בן נבט" (זהר, כי תצא, רעו עב).

ובפירוט יתר בזהר חדש בלק נו, א (והביאו בתוספות ר"ר מרגליות **במרגליות הים** לסנהדרין קא, עב(1) ירושלים, תשל"ז ח"ב, עמ' פו ומשם נצטטו): "משיחא דא משבטא דאפרים הוא ומזרעיא דירבעם בן נבט הוא **בריה דאביה** דבעולימוי מת, וההוא יומא דמת אתייליד ליה בר ואתנטיל מבי ירבעם למדברא וכו' **ומהאי בריה דאביה נפיק האי משיחא** וכו' וע"י ניצוצי זהר שם אות ו מאגרת יחוס אבות (המעמר ח"ג ע' רב) דברומי (שבא"י)³⁹ קבר אביה בן ירבעם מערה לפנים ממערה אומרים שמשם יראה המשיח, וכן בספר יחוס הצדיקים (שם עמ' רכז) ועי' דבש לפי מהגחיד"א מעי' מ"ם אות יח"י⁴⁰.

37. שמוש במדרש זה, ראה אצל י. ספיר, לעיל הע' 30, ושם הע' 13.

38. גם על כך, ראה אצל י. ספיר, לעיל הע' 30, ושם בפנים והערות 15,13.

39. וראה מאמרו של י. ספיר, לעיל הע' 30, ובזהווי מקום קברו של אביה.

40. על היווצרות האגדה על משיח בן יוסף (אפרים), ראה י. היימן, משיח בן אפרים ויציאת מצרים של בני אפרים בטרם קץ, תרביץ, מ' (תשל"א) 450-461. וספק בעיני אם השערותו

היוצא מדברינו ירבעם החוטא והמחטיא, הוא – דרך אביה בנו, המבטל פרודיסאות שהעמיד אביו שלא יעלו ישראל לרגל – הוא אבי אביו של משיח בן יוסף...

סיכום

סיכומם של דברים:

דרכי הנהגתו של הבורא בעולמו – נפלאות הן מאתנו, אולם יש מקרים בהם בולטת הנהגה זו באופן חד וברור. אחד המקרים הוא הנהגת "מדה כנגד מדה" אשר אופיה ודרך הליכתה – דברו של הקב"ה לאדם ולסובבים אותו – ברור, חד ואינו ניתן לערעור. דוגמא לכך היא ספור עליתו ונפילתו של ירבעם בן נבט.

במאמרנו הראנו שנקודות רבות במהלך הארועים סביב פעילותו של ירבעם בן נבט קשורים הם זה בזה "מושכים" שנים רבות לאחור ו"משליכים" שנים רבות לפנים. הראינו הקשרים סמויים מן העין, אשר לאחר העיון – הקשר ביניהם חזק ברור. נוסף על כך: גם בנקודות שאין מקורן בכתובים בלבד, אלא אף במקורות חיצוניים – עדויות אכיאוולוגיות ארצישראליות ומצריות – נקשרים הדברים באופן זה:

מדה כנגד מדה!

למרות הנסיון להקיף את כל הקשור למלכות ירבעם בן נבט ברי לנו כי יתכן ונעלמו מעינינו נקודות-קשר נוספות. על אחדות מהן ייתכן ורמזנו במאמרנו הקודמים⁴¹ על אחרות נשמח לשמוע, לעיין, ללמוד – מן הבאים אחרינו.

נכונה יותר מכל ההשערות שדחה הוא עצמו שם, וכן לגבי תלמידו א. שאן (שם הע' 46) – ואולי יש להציג את הדברים בצורה הפוכה לחלוטין.

41. "לברור הבדלים", תשמ"ה (לעיל הערה 10).

"הקהל של ירבעם", תשמ"ז (לעיל הערה 21).

"יועש ירבעם", תש"ן (לעיל הערה 23).